

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2019
32

УДК 94:8](477)(082)

У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. 372 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії (Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії), а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують дослідження мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст., засідань Галицького сейму, а також польовими матеріалами Чернігівщини.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден), спогадів сучасників про відомих людей (Олена Пчілка).

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2019. Vol. 32. 372 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

Articles from historical block reveal current issues of history (the West Ukrainian People's Republic, military history) as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies represent research of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th-18th centuries, meetings of Diet of Galicia and Lodomeria, field materials of Chernihiv region.

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Jablonska-Uden), as well as memoirs of contemporaries about famous people (Olena Pchilka).

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 26.11.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

Ганна ДИДИК-МЕУШ

*доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7384-5782>
e-mail: hannadydyk@ukr.net*

СПОЛУЧУВАНІСТЬ VS КОМБІНАТОРИКА ДЛЯ РОЗВИТКУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На матеріалі словосполучень української мови XVI–XVIII ст. висвітлено основні поняття комбінаторної лінгвістики «сполучуваність» і «комбінаторика», подано коротку їх характеристику. На прикладах із пам'яток проілюстровано особливості лексико-семантичної, синтаксичної та стилістичної сполучуваності.

Ключові слова: писемні пам'ятки, сполучуваність, комбінаторика, активна сполучуваність, пасивна сполучуваність, словосполучення.

Українські писемні пам'ятки XVI–XVIII ст. – єдине доступне джерело дослідження мовних процесів і явищ минулого. Для мовознавства XXI ст. важливим є вивчення давніх текстів у площині нових наукових парадигм, зокрема комбінаторної лінгвістики, основне завдання якої – висвітлити питання сполучуваності одиниць, насамперед лексичного й синтаксичного рівнів. Слова, що зберігають досвід носіїв мови, – основні елементи системи, ті субстрати, які цементують мовленнєві утворення, зокрема словосполучення. Тож сполучуваність трактуємо як комбінаторно-когнітивне явище, що характеризує мовні процеси відповідно до їх зв'язку зі сприйняттям людини, її уявою, емоціями, мисленням, адже мова – не ізольований об'єкт вивчення, а засіб доступу до ментальності кожного мовця та суспільства загалом¹.

Сполучуваність (комбінаторика) дає змогу дослідникові здійснити ґрунтовний семантичний опис; водночас вона сама слугує доказом, підтвердженням правильності цього опису. Аналіз сполучуваності дозволяє достовірно встановити семантичну структуру будь-якого слова – зафіксованого і не зафіксованого лексикографічно. Крім цього, сполучуваність – це основний та надійний спосіб визначення обсягу семантики багатозначних слів, саме тому значення, встановлене за контекстом, часто різняться від поданого у словниках.

¹ Дидик-Меуш Г. М. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник (ад'єктивно-субстантивні словосполучення): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. С. 1.

У мовознавчих працях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. серед різноманітних проблем частково порушено питання сполучуваності мовних одиниць (Л. Гумецька, І. Керницький, М. Худаш, В. Німчук, У. Єдлінська, І. Вихованець, К. Городенська, П. Гриценко, Л. Гнатюк, Н. Клименко, Є. Карпіловська, Н. Дарчук, Ф. Бачевич, С. Єрмоленко, В. Грещук, О. Пономарів, Л. Ткач, В. Передрієнко, Д. Гринчишин, І. Чепіга, М. Демський, М. Чікало, Г. Войтів, М. Скаб, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, О. Демська, З. Купчинська, Л. Кислюк, В. Шульгач, І. Кочан, Г. Наєнко, В. Мойсієнко, А. Свашенко, С. Гриценко, Н. Пуряєва, Т. Крехно й ін.).

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу сполучуваності в українській мові ХVІ–ХVІІІ ст. із особливою увагою до причин виникнення і формування комбінаторних зв'язків на прикладі ад'єктивно-субстантивних словосполучень (АСС). Вивчення комбінаторики в українській мові зазначеного періоду на матеріалі словосполучень одного типу в подальшому актуалізує потребу зіставлення лексико-синтаксичних комбінаторних змін загалом як необхідну передумову створення синтетичної праці зі сполучуваності.

Мета дослідження – виявити особливості сполучуваності (комбінаторики) в українській мові ХVІ–ХVІІІ ст. і встановити її типи відповідно до лінгвальних та позалінгвальних чинників виникнення зв'язків між словами на прикладі ад'єктивно-субстантивних словосполучень.

Сполучуваність української мови ХVІ–ХVІІІ ст. можна вивчати тільки за наявності доступних текстів (свідчень тогочасного мовлення), через те домінантним є поняття «сполучуваність» – реалізація зв'язку одиниць мови на рівні мовлення і взагалі здатність слів сполучатися між собою.

Тобто, сполучуваність – це реалізована валентність на мовленнєвому рівні, як доводять М. Кочерган² і М. Балко³, або, за визначенням В. Морковкіна, «здатність слова поєднуватися в мовленні з певними словами для виконання того чи іншого змістового завдання або реалізації його валентності, іншими словами, сукупність словосполучень, у які входить чи може входити конкретне слово»⁴. Предметно-логічна сполучуваність слів перебуває поза власне мовними законами, тому будь-яке «безглузде» сполучення може таким видаватися саме тому, що воно не відповідає певним предметно-логічним зв'язкам відображеної в нашій свідомості дійсності, тобто у свідомості сучасного мовця. Мовні правила і закономірності сполучуваності слів існують незалежно від предметно-логічних зв'язків реального світу та становлять окремий аспект вивчення сполучуваності. Проте не можна відкидати впливу узусу на утворення таких сполучень слів.

На сполучуваність слів впливають граматичні (синтаксичні), лексичні та семантичні чинники. Відповідно до цього можна виокремити кілька видів сполучуваності.

² Кочерган М. П. Слово і контекст. Лексична сполучуваність і значення слова. Львів, 1980. С. 26.

³ Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет ім. В. Стуса. Донецьк, 2004. С. 5.

⁴ Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.19 / Институт языкознания РАН. Москва, 1990. С. 22.

I. Синтаксична

Синтаксична сполучуваність слова зумовлена його граматичним значенням, належністю до певного класу чи розряду і є сукупністю наявних при слові синтактико-семантичних позицій, а поширювачем його значення можна вважати інше слово, яке або визначає (доповнює, відтворює, конкретизує) значення певної лексико-семантичної одиниці, або уможлиблює її входження в мовлення. Наприклад: *рѣчь свободная* ('вільний, який нікому не належить і яким ніхто не користується'); *день свободный* ('вільний від роботи'); *папа свободный* ('вільний, який нікому не підпорядковується, діє на власний розсуд'); *Царство Небесное свободное* ('вільний, побудований на засадах свободи; в якому немає поневолення'); *житіє свободное* ('вільний, який не має перешкод'); *мужъ свободный* ('вільний, який звільнився від певних обов'язків'), *помысль свободный* ('вільний, який нічим не обмежений, свободолюбний'), *платье свободное* ('вільний, нетісний') (див.: КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

У межах синтаксичної сполучуваності можна виокремити такі типи: 1) *обов'язкова і необов'язкова (факультативна)* (абсолютна й відносна), яка відображає ступінь співвіднесеності характеристик до слова; 2) *пасивна й активна*, що відображає аспект аналізу та аспект синтезу; 3) *формальна* (план вираження) і *змістова, чи формально-змістова* (план змісту), коли до уваги беруться й семантичні моменти (значення слова, значення його поширювачів, значення цілого словосполучення тощо). Особливо важливі характеристики синтаксичної сполучуваності під час диференціації лексичного значення слова⁵.

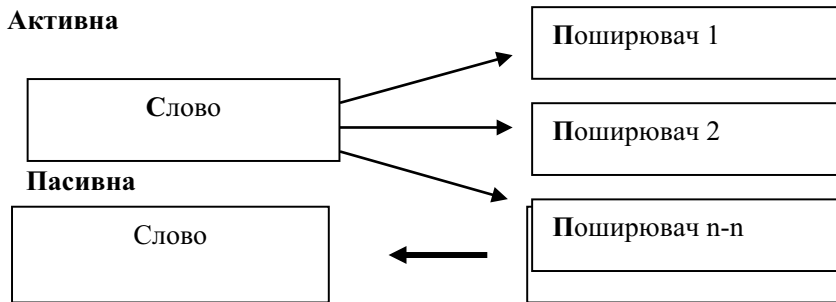
Обов'язкова синтаксична сполучуваність – це здатність лексеми мати при собі обов'язкові залежні синтаксичні форми, т. зв. обов'язкові поширювачі, передбачувані завдяки цьому ж слову й уживаються в мовленні на його (слова) вимогу. *Необов'язкова* – це здатність лексеми вживатися і з поширювачами, і без них; вона реалізується в мовленні тільки у зв'язку з комунікативною метою висловлювання, тобто необхідністю позначати різні відношення: об'єкта, спільного учасника дії, обставини дії тощо. Як приклад, наведу такий фрагмент: *Заразь по то(и) во(и)нѣ глад(д) бы(л) вс(л)кій оу Рѣси и у угорско(и) зс(м)ли и в нѣме(ц)ко(и) странѣ. Аж ис Тѣро(к) вс(з)ли просо и пшенициѣ однако продавали пшенициѣ и просо по пта(т) золоти(х)* (Кумета, 1648 Паньк. 157). У першому реченні підмет *гладъ* щодо предиката *бы(л) вс(л)кій* – обов'язковий поширювач, оскільки без нього речення буде граматично неправильним; обставини часу *заразь по то(и) во(и)нѣ* і місця *оу Рѣси, у угорско(и) зс(м)ли, в нѣме(ц)ко(и) странѣ* – необов'язкові. У наведеному другому реченні прямі додатки *просо и пшенициѣ* – обов'язкові поширювачі, *ис Тѣро(к) і по пта(т) золоти(х)* – необов'язкові.

Т. Апресян і Ю. Апресян визначають синтаксичну сполучуваність слова як «способи вираження його активних валентностей, тобто валентностей, які притаманні слову як головному елементові синтагми»⁶. На цій підставі синтаксичну сполучуваність можна поділити на *активну й пасивну* (Схема 1).

⁵ Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). Ленинград: Наука, 1975. С. 94–95.

⁶ Апресян Т. Ю., Апресян Ю. Д. О форме представления смысловых связей слова. *Иностранные языки в школе*. 1970. № 4. С. 15.

Активна і пасивна сполучуваність

Синтаксичну сполучуваність можна вважати «типовою», яка уможливорює сполучення слів певних класів і розрядів та виражена за допомогою типових синтаксичних структур: Adj+N (*дѣва чистая, корѣнь ревеневый, потайная лихорадка, прабабный братъ, прапрадѣдова бабка, хлѣбмясосоставная пицца, циномоновий елей* та ін.), V+Adv (*выдрати квалтовне, не свѣдчити лживе, ити легко* та ін.), V+N (*езы бывати, пытали есмо старця, заслати патриарха, не мати збавена, вдѣ грекъѣвѣ вдлучитиса* та ін.) тощо. Синтаксична сполучуваність слів, безперечно, – один із найважливіших критеріїв опису сполучувальних властивостей одиниць мови, і все ж стосується не безпосередньо синтаксису, а сфери міжрівневих взаємодій, адже «у мові синтаксис є семантичним, тобто його категорії та елементи співвіднесені із зовнішніми об'єктами, а семантика – синтаксична, тобто вона відображає відношення між символами-позначеннями»⁷. Отже, семантика та синтаксис тісно взаємодіють і відображають одне мовне явище – сполучуваність.

Сполучуваність поділяють також на *контактну* і *дистантну*; остання може бути опосередкована службовими словами⁸. Зауважу, однак, що не тільки службові слова можуть перебувати в позиції між головним і залежним словом у словосполученні, розділяючи їх у тексті, як-от: *Бжѣи(м) же блговолєнїемъ, приде во градъ илвовѣ сѣтѣишии Kv(p) патрїархъ великіа антївхїа* (Львів, 1592 ЛСБ 193). Дистантна сполучуваність може бути опосередкована також повнозначними словами: *Зрозѣме(в)иши та з писа(н)али(с)тѣ вѣ до бра(т)ства нїю(г) цє(р)ко(в)но(г) вилє(н)ско(г) шпрїмѣю хѣтъ зы(ч)ливо(ст) и милость* (Вільно, 1591 ЛСБ 181, 1); *только кропелка великого славы вѣчной небесной шцєсанѣ* (початок XVII ст. Проп. р. 271) та ін.

II. Семантична

Семантична сполучуваність слів визначається семантичним узгодженням: компоненти словосполучення тільки тоді утворюють «правильне» словосполучення,

⁷ Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва: Наука, 1972. С. 367.

⁸ Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет ім. В. Стуса. Донецьк, 2004. С. 7.

коли матимуть, окрім диференційних, одну спільну сему⁹. Наприклад, у словосполученні *тонка нитка* слово *нитка* має значення ‘тонко зсукана, скручена пряжа, що використовується для шиття та ін.’; «компонент *тонка*, смисл якого повністю входить на правах семи до складу іншого компонента *нитка*, є інформативно вагомим завдяки виконуваній функції; тонка нитка протиставляється нитці нормальній, середньої товщини (тут ознака *тонка* залишається неактуалізованою) і товстій нитці (відхилення від норми в інший бік); при середній товщині немає потреби супроводити цей іменник означенням (товщина нитки не є важливою), а от відхилення від норми, якщо це актуальна деталь, спеціально позначається словом *тонка* або *товста*»¹⁰; тож у словосполученні *тонка нитка* засобом семантичного узгодження між компонентами є семантичний процес актуалізації семи.

Лексична сполучуваність знайшла нове тлумачення завдяки сучасній корпусній лексичній граматиці Ф. Палмера¹¹, М. Геллідея¹² та ін., відповідно до якої: а) мова складається із граматизованої лексики, а не з лекалізованої граматики, а тому її треба описувати, зважаючи насамперед на поведінку слів, а не на абстрактні структури, у які підставляють лексику; б) граматичні абстракції (структури) не можна вивести, оминаючи лексичну семантику; в) без граматики мало що можна передати, а без лексики нічого не можна висловити, тому моделювання семантичної сполучуваності слугує ключем до адекватного опису мови.

Семантична сполучуваність тісно пов’язана з такими поняттями, як: *семантична сумісність* (Л. Щерба, В. Виноградов), *змістова сумісність* (В. Вілюман), *семантична конгруентність* (Ш. Баллі), *семантичне узгодження* (Е. Шендельс, А. Греймас, В. Гак), *семантична вибірковість* (Б. Абрамов); іншими словами, *семантична сполучуваність* (за Ю. Апресяном) – це здатність слова синтаксично сполучатися з будь-яким словом, до значення якого входить певна семантична ознака¹³. Семантичну сполучуваність, як стверджує Н. Архипова, можна перевірити за допомогою зв’язків і взаємодії між предметами та явищами довкілля, а у випадку метафоричних сполучень – за допомогою зв’язку із загальнонародними, загальноприйнятими асоціативно-образними уявленнями, які відповідають предметно-логічним зв’язкам і які завдяки узусу закріпилися за смисловими можливостями слова¹⁴.

III. Лексична

Лексична сполучуваність – одна з найважливіших комунікативних характеристик слова, безпосередньо пов’язана з тими властивостями, які визначають його використання в реченні. Розмежування семантичної та лексичної сполучуваності принципове,

⁹ Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания. *Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования*. Москва: Наука, 1971. С. 78–79.

¹⁰ Балко М. В. Словосполучення як одиниця динамічного синтаксису. URL: http://www.Nchnpu_10_2011_8_20.pdf

¹¹ Palmer F. R. *Semantics. A new outline*; предисл. и ком. М. В. Никитина. Москва: Высшая школа, 1982. 111 с.

¹² Halliday M. A. K. *The Semiotics of Culture and Language*. London: Pinter, 1984. 256 p.

¹³ Апресян Ю. Д. *Избранные труды*. Москва, 1995. Т. I: Лексическая семантика. 472 с.

¹⁴ Архипова Н. Г. Сочетаемость слова в лексикографическом описании. Москва, 2000. С. 81.

зокрема тому, що семантична сполучуваність – це, за визначенням В. Морковкіна, «сполучуваність, безпосередньо пов'язана із вказівкою на сему, яка має бути у значенні всіх слів, що заповнюють відповідну синтаксично-семантичну позицію» (на відміну від лексичної сполучуваності слова), або «сукупність його значення, тобто слів, здатних заповнити можливі при ньому семантико-синтаксичні позиції»¹⁵.

Особливість *лексичної сполучуваності* – вибірковість, що залежить від внутрішніх характеристик головного слова, які необхідно шукати у сфері значення. Іноді вкрай важко мотивувати сполучуваність, наприклад: *с'язати страхъ, пан'ьку, неславу; розв'язати смутокъ, сумнене* та ін. І тому в таких випадках А. Гудавичюс рекомендує брати до уваги не тільки чинники ідіоматичних словосполучень, а й вияв (певною мірою) «випадковості» у виробленні норм сполучуваності¹⁶. Лексичну сполучуваність Ю. Апресян трактує і як «здатність слова синтаксично пов'язуватися зі словами з обмеженого списку, ... при цьому не суттєво, мають вони загальні семантичні ознаки чи ні»¹⁷.

Для дослідження лексичної сполучуваності обраного слова необхідно виявити коло слів, із якими воно сполучається, та умови реалізації сполучень, вказати на мотивацію сполучуваності, причини її обмеження й ін. Мова має спеціальний механізм для регулювання лексичної сполучуваності слів: 1) предметно-логічні зв'язки предметів і явищ дійсності; 2) власне лексичні обмеження; 3) закріплену в мові норму щодо вживання слів; 4) визначеність змісту, тобто необхідність уживати слово в певному значенні; 5) зумовленість уживання слова в тексті того чи того стилю¹⁸.

Лексичну сполучуваність не можна описувати ізольовано, адже вона – компонент єдиного цілого й діє разом з іншими типами. Лексична сполучуваність слова, хоч і відносно самостійна, пов'язана, проте, з його значенням, із синтаксичною сполучуваністю, із морфологічною структурою та іншими властивостями слова. І лексична, і синтаксична сполучуваність слова залежать від його значення, однак по-різному. *Синтаксичну* можна визначити за допомогою загальних семантичних ознак, пов'язаних із частинимовною належністю слова; саме вона й гарантує граматичну правильність мовлення. *Лексичну* можна визначити за конкретними семантичними ознаками слова, тобто вона залежить від його індивідуального лексичного значення; саме лексична сполучуваність гарантує змістову правильність мовлення. До того ж лексична сполучуваність охоплює набагато ширше коло явищ, аніж синтаксична. Тож ці типи, на думку Л. Щерби¹⁹, пов'язані один з одним як означуване й означальне; лексичне можна протиставити граматичному як одиничне – типовому.

Синтаксичне значення не може бути не наповнене змістом, а лексичне точно й уповні може бути виражене тільки за допомогою синтаксичного. Проте засвідчено випадки, коли різні значення слова реалізуються в однакових синтаксичних

¹⁵ Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Институт языкознания РАН. Москва, 1990. С. 23–24.

¹⁶ Гудавичюс А. О синтагматическом подходе к анализу значений *KALBOTYRA XXXVIII (2): Языкознание. Проблемы русского и восточнославянского языкознания*. Vilnius, 1987. С. 5–13.

¹⁷ Апресян Ю. Д. Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля. *Лексикографический сборник*. 1962. № 5. С. 81.

¹⁸ Архипова Н. Г. Сочетаемость слова... С. 105–106.

¹⁹ Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Москва: Едиториал, 2004.

утвореннях, тоді до уваги треба взяти конкретне лексичне наповнення синтаксичної конструкції.

Об'єктивним критерієм розмежування семантики слова слугуватиме лексична сполучуваність: *фіалковий корень* (належний рослині фіалці, фіалковий), *фіалковосе вино* (виготовлений із фіалок, фіалковий), *фіалкова рыза* (кольору фіалки, фіолетовий); *желвь свинный* (належний свині, свинський), *вошь свиная* (який паразитує на свині, свинячий), *мясо свинее* (отриманий зі свині; свинський), *хлѣбъ свиный* (призначений для свині, свинський); *царский вѣнецъ* (належний цареві, царський), *царский намѣстникъ* (якого призначив цар, царський), *одѣяние царское* (пишний, розкішний, царський) та ін.

Отже, синтаксична, семантична і лексична сполучуваність – основні типи сполучуваності слів, що тісно взаємодіють між собою. Дотримуюся думки, що, з одного боку, *лексична і семантична* сполучуваність – це різні типи, з другого – послугувуватимуться терміном *лексико-синтаксична сполучуваність* (М. Копиленко, З. Попова та ін.), який номінує нерозривну єдність цих двох типів сполучуваності й найточніше відображає особливості поєднання слів в ад'єктивно-субстантивних словосполученнях, виявлених у текстах XVI–XVII ст. Іншими словами, *синтаксична сполучуваність* – це система наявних при слові позицій, які в мовленні здатні замінюватися іншими словами, а *лексична* – це певний набір слів, які заповнюють ці позиції.

IV. Стилістична сполучуваність

Завдяки поєднанню стилістики та синтагматики виокремлюють стилістичну сполучуваність – співвідношення стилістичного забарвлення поєднаних слів, яка є предметом дослідження стилістики тексту і пов'язана зі стилістичними конотаціями одиниць мови; стилістично марковані слова вільно поєднуються зі словами, що мають ідентичне забарвлення²⁰.

Стилістичну сполучуваність варто досліджувати на матеріалі різножанрових пам'яток української мови XVI–XVIII ст. одночасно з лексико-синтаксичною. За спостереженнями, нейтральні слова, які мають книжні та розмовні синоніми, доволіно сполучаються з нейтральними: *повѣдати правду, доводъ хитрый* та ін.; нейтральні – з розмовними: *байки поганские, казати бздурі* та ін., книжні – із книжними: *единочадната дщерь, глаголь пастырскій, гласъ господень, ложе нощное* та ін.; розмовні – з розмовними: *басни бабские, дѣвча сыновнее* і т. д.

Стилістичні обмеження сполучуваності слів (порівняно з граматичними та лексичними) не мають абсолютних, «жорстких» норм, тому що в цьому випадку чимало залежить не тільки від стилістичного маркування слів, а й від конкретних умов і мети їх використання. Поєднання стилістично неоднорідних слів (тобто порушення стилістичних законів поєднання слів) часто слугує засобом художньої виразності, а також є виправданим використанням у жартівливому чи в іронічному контексті для досягнення необхідного ефекту.

Стилістичні закони регулюють сполучуваність стилістичних синонімів, у яких сполучуваність переважно не збігається. Наприклад, сполучуваність нейтрально-го слова *будучий (будущий)* 'будучий, майбутній, прийдешній' і його книжного

²⁰ Дидик-Меуш Г. М. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Київ, 2018. С. 87–88.

синоніма *грядущий* 'тс.'. Перший прикметник сполучається зі значно більшою кількістю іменників і частотність використання з кожним із них висока: *потомки, речи, щадки, время, ласка, часъ* (див. КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Другий прикметник виявлено тільки у словосполученнях *грядущий Спаситель, вѣкъ грядущий* – по одній ілюстрації такого використання із цими іменниками (ib.). Звичайно, поєднання атрибутива *грядущий*, до прикладу, з іменником *потомки* було б із погляду лексико-синтаксичної сполучуваності цілком можливим, проте неприйнятним за законами стилістичної.

Емоційно-експресивна сполучуваність – різновид *стилістичної*, що передає співвідношення емоційно-оцінного забарвлення сполучуваних слів (зневаги, іронії, схвалення чи несхвалення, пестливості й ін.)²¹. Сполучення слів з емоційно-оцінною семантикою утворюють різні комбінації, які впливають на тональність повідомлення (за Л. Барлас). Як свідчать пам'ятки XVI–XVIII ст., емоційно-експресивна сполучуваність може бути: а) нульова + нульова: *старший сынъ, столярская работа, оздоба церковная*; б) позитивна + позитивна: *благочестие святое, добро благое, евангеліе святое* та ін.; в) позитивна + нульова: *боголюбезный актъ, справедливый судъ, наивышший судия, свѣтлый день, велка ночь* та ін.; г) негативна + нульова: *поступокъ братоненавистный, куревский свѣтъ, забойца истинный* та ін.; г) негативна + негативна: *несытый грѣхолобець, ганебный грѣхотворецъ, поганские ереси, упадокъ грѣховный*; д) негативна + позитивна: *поганский богъ, еретическая церковь* та ін. І все ж таки, на відміну від стилістичного забарвлення, емоційно-оцінна семантика виявляється менш чітко, тому що тісно пов'язана з контекстом.

Як бачимо, стилістична сполучуваність – особливий аспект аналізу лексичної, оскільки вона пов'язана зі сферою, яка виходить далеко за межі словосполучення та переходить на речення і текст, де функціонує як стилістичний контекст. Стилістична сполучуваність безпосередньо пов'язана з реальною ситуацією, відповідно до якої необхідно враховувати офіційність / неофіційність, науковість / ненауковість, художність / полемічність тощо.

Окрім названих, є й інші типи сполучуваності (див. Схема 2), як-от:

– лексико-граматична (її досліджують на підставі класів слів, і вона має категорійну навантагу). Наприклад, ад'єктиви в пам'ятках засвідчують украй обмежену сполучуваність, що має яскраво виражену: а) стилістичну маркованість, як, наприклад, ад'єктив-атрибутив *богоспасаемый*, який поєднується тільки зі словом *градъ* (*Писанъ въ бгоспасаемомъ граде Львовѣ року w(m) воплощениа х(с)ва тисаща пв(т)сотъ девдцатъ первого* – Львів, 1591 ЛСБ 154) або б) жанрову належність, наприклад, ад'єктив-атрибутив *шестикрилый* сполучається тільки зі словами *серафими* та *херувими*, тимчасом як *автентичный* – тільки зі словом *позовъ*;

– лексико-синтаксична (можлива за умови взаємодії синтаксичної, лексичної і лексико-граматичної сполучуваності). Це, як стверджує Н. Архипова, «відносно новий тип сполучуваності, який базується на вираженні значень слів на перетині лексики й синтаксису, його вивчає спеціальна дисципліна – *лексосинтаксис* (які протиставлення синтаксичних форм можна виявити, у яких лексем і з якими лексичними відмінностями вони пов'язані)»²². Наприклад, словосполучення

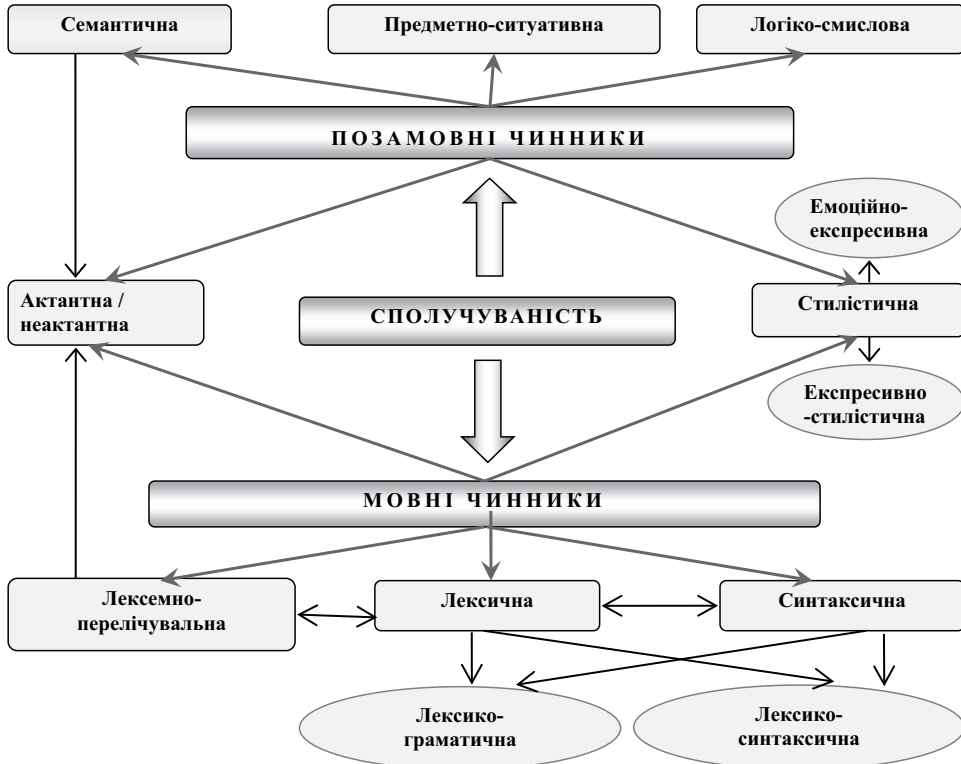
²¹ Барлас Л. Г. Проблема сочетаемости слов в стилистическом аспекте. *Синтаксические связи и отношения*. Ростов-на-Дону, 1972. С. 38–39.

²² Архипова Н. Г. Сочетаемость слова... С. 125.

grъхотворный дѣволъ – можливе, а *grъхотворные дѣволи* – ні. Отже, лексика і синтаксис тісно переплетені у вираженні значень слів.

Схема 2

**Співвідношення типів сполучуваності слів
(за М. Влавацькою)**

Кожний тип сполучуваності має характерні мовні і/або позамовні характеристики: 1) семантичну, логіко-смілову та предметно-ситуативну значною мірою пов’язані з позамовними чинниками; 2) лексичну, синтаксичну, лексико-граматичну, лексико-синтаксичну, лексико-перелічувальну мають суто мовні обмеження і пов’язані тільки з мовними чинниками. На думку М. Влавацької, окремо треба назвати *актантну / неактантну* і *стилістичну* сполучуваності, яким притаманні й мовні, і позамовні ознаки, адже їх використання залежить загалом від ситуації, у якій вони реалізуються; актантна / неактантна сполучуваність відображає наявність або відсутність актантів (семантичних та синтаксичних учасників певної ситуації).

Отже, інтерпретація сполучуваності слів має велике значення для лінгвістичних студій: 1) вона є «синтагматичним потенціалом мови як системи, який безпосередньо виходить у синтагматику мовлення»²³; 2) вивчення типів сполучуваності

²³ Влавацкая М. В. Сочетаемость как фактор актуализации лексического значения слова. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия: «Филологические науки»*. Волгоград, 2011. Т. 59. № 5. С. 70.

необхідне для аналізу зв'язків лексичних значень слова, тобто для семасіології; 3) «кожний тип сполучуваності має свою сферу використання, а їх комплексне вивчення сприяє якнайкращому вияву характеристик і властивостей різних лексичних одиниць та їх функціонування в мовленні»²⁴; 4) проаналізовані вище типи сполучуваності перебувають у безпосередньому зв'язку, через що «служують принципово важливими і необхідними критеріями для створення дискурсивних текстів, а також для опису сполучуваності слів у словниках»²⁵.

ДЖЕРЕЛА

1. КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
2. КТ – Картотека «Історичного словника українського язика» Є. Тимченка / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
3. ЛСБ – Документи Львівського ставропігійського братства: Рукопис к. XVI – серед. XVII ст. / Зберігаються у ЦДІАЛ, ф. 129, оп. I.
4. Паньк. – І. Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4-х монастирських грамот. Прага, 1947.
5. Проп. р. – Різні проповіді. поч. XVII ст. / Зберігається у НБУВ, шифр 283 П/73.

REFERENCES

1. Apresian, T. Yu., & Apresian, Yu. D. (1970). O forme predstavleniya smyslovykh svyazei slova. *Inostrannye yazyki v shkole*, 4, 15 [in Russian].
2. Apresian, Yu. D. (1962). Dystrubutivnyi analiz znachenyi i strukturnye semanticheskiye polia. *Leksykohrafycheskiy sbornyk*, 5, 81 [in Russian].
3. Apresian, Yu. D. (1995). *Izbrannye trudy* (Vol. 1). Moscow [in Russian].
4. Arkhypova, N. H. (2000). *Sochetaemost slova v leksykohrafycheskom opysanii*. Moscow [in Russian].
5. Balko, M. V. (2004). Semantyko-syntaksychni i strukturni aspekty tsilisnykh slovospoluchen suchasnoi ukrainiskoi movy. [Semantic-syntactic and structural aspects of holistic phrases in modern Ukrainian]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Donetsk [in Ukrainian].
6. Balko, M. V. *Slovospoluchennia yak odyntysia dynamichnoho syntaksysu*. Retrieved from http://www.Nchnpu_10_2011_8_20.pdf [in Ukrainian].
7. Barlas, L. H. (1972). Problema sochetaemosti slov v stilisticheskom aspekte. *Sintaksicheskie svyazi i otnosheniia*, 38–39 [in Russian].
8. Dydyk-Meush, H. M. (2018). Kombinatoryka v ukrainiskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk (adiektivno-substantyvni slovospoluchennia). [Combinatorics in the Ukrainian language of the XVI-XVII centuries: theory, practice, vocabulary]. (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

²⁴ Влавацкая М. В. Сочетаемость как фактор актуализации... С. 70.

²⁵ Там само.

9. Dydyk-Meush, H. M. (2018). *Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk: monohrafiia*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Hak, V. H. (1971). Semanticheskaia struktura slova kak komponent semanticheskoi struktury vyskazyvaniia. *Semanticheskaia struktura slova. Psikholinhvisticcheskie issledovaniia*, 78–79 [in Russian].
11. Hak, V. H. (1972). *K probleme semanticheskoi syntahmatiki. Problemy strukturnoi lnhvistiki*. Moscow: Nauka [in Russian].
12. Halliday, M. (1984). *The Semiotics of Culture and Language*. London: Pinter [in English].
13. Hudavychius, A. (1987). O sintahmaticeskom podkhode k analizu znachenii. *KALBOTYRA XXXVIII (2): Yazykoznanie. Problemy russkoho i vostochnoslavianskoho yazykoznaniiia*, 5–13 [in Russian].
14. Kocherhan, M. P. (1980). *Slovo i kontekst. Leksychna spoluchuvanist i znachennia slova*. Lviv [in Ukrainian].
15. Kotelova, N. Z. (1975). *Znachenie slova i eho sochetaemost (k formalizatsyi v yazykoznanii)*. Leningrad: Nauka [in Russian].
16. Morkovkyn, V. V. (1990). *Osnovy teorii uchebnoi leksikohrafi. [Fundamentals of the theory of educational lexicography]. (Extended abstract of Doctor's thesis)*. Moscow [in Russian].
17. Palmer, F. (1982). *Semantics. A new outline*. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
18. Shcherba, L. V. (2004). *Yazykovaia sistema i rechevaia deiatelnost*. Moscow: Edytoryal [in Russian].
19. Vlavatskaia, M. V. (2011). Sochetaemost kak faktor aktualizatsyi leksicheskoho znachenii slova. *Izvestiia Volhohradskoho hosudarstvennogo pedahohicheskoho universiteta. Seriia: «Fylolohycheskye nauky»*, 59 (5), 70 [in Russian].

Hanna DYDYK-MEUSH

COMPATIBILITY VS COMBINATORICS FOR THE DEVELOPMENT OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE

The relevance of the studies is due to the need for a comprehensive analysis of compatibility in the Ukrainian language according to written sources of the 16th–18th centuries; special attention is paid to the causes of the emergence and formation of combinatorial connections on the example of adjective-substantive word combinations. The study of combinatorics in the Ukrainian language of the 16th–18th centuries based on one-type phrases actualizes in the future the need to compare lexical-syntactic combinatorial changes in the Ukrainian language at different stages of its development as a necessary condition for creating a synthetic study on compatibility.

The scientific novelty of the thesis is that the first time combinatorics (compatibility) in the Ukrainian language of the 16th–18th centuries was studied comprehensively on the basis of combinatorial linguistics in combination with cognitive linguistics, substantive phrases. In this paper, for the first time, a scale of combinatorial (compositional) semantics was proposed for analyzing the compatibility in diachrony; for the first time, the principles of the combinatorial dictionary of the Ukrainian language of the 16th–18th centuries were developed.

Keywords: the monuments of writing, compatibility, combinatorics, active compatibility, passive compatibility, phrase.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони ...»: Михайло Грушевський та українське студентство	3
Трач Віра. «Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття	22
Надрага Марта. Бібліотечна сфера у Другій Речі Посполитій: законодавче регулювання (1923–1939)	45
Фіногенов Олег. Західноукраїнське товариство Ліги Націй: створення, статутні завдання, перші кроки на міжнародній арені	55
Онишко Леся. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації.	66
Ruda Oksana. Educational issue in the Polish socialist party activities during the interwar years of the 20 th century	86
Пагіря Олександр. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939)	97
Стасюк Олександра. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду	113
Ільницький Василь. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка	125
Муравський Олег. Галицька асамблея (1991): витоки, спекуляції, ухвали	139
Артимишин Павло. «Газові війни» Російської Федерації та України 2006 та 2009 років: візії української суспільно-політичної думки	149
До 100-річчя ЗУНР	175
Ляшкович Роман. Мобілізації українського населення до війська ЗУНР: організація, проблеми, наслідки (листопад-грудень 1918 року)	175
Стукаліна Надія, Лук'янченко Світлана. Військово-політичні успіхи та прорахунки органів державної влади і військового управління ЗУНР у битві за Львів у польсько-українській війні 1918–1919 років.	186
Губський Сергій. Становлення та діяльність військової авіації в українських арміях (1917–1920): історіографічний нарис.	196
Виздрик Віталій, Мельник Олександра. Аграрна політика уряду ЗУНР (ЗОУНР)	211
Олійник Сергій. Подільська сторінка історії Української Галицької армії у спогадах сучасників.	222

Borchuk Stepan, Zasytko Maryana. ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in encyclopaedic editions.	238
Воєнна історія	247
Ткачук Андрій. Участь Збройних сил України в системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України.	247
Постаті	257
Сова Андрій. Участь Івана Боберського в Науковому товаристві ім. Шевченка напередодні Першої світової війни.	257
Хома Іван. Євген Коновалець і Листопадовий чин у Львові	266
Середюк Марія. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931–1939)	274
Романюк Михайло. Василь Кук: до біографії Головного командира УПА (1941–1954).	284
МОВОЗНАВСТВО	293
Дидик-Меуш Ганна. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови.	293
Сокіл Богдан. До проблеми функціонування української мови в судах Східної Галичини (на матеріалах засідань Галицького сейму)	304
Галайчук Володимир. Борщ у ритуально-обрядовій та магичній практиці поліщуків Чернігівщини (за польовими матеріалами)	313
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Гаврилів Тимофій. Територія само(в)пізнання: «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден.	331
Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю).	341
ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	352
Пастух Тарас. [Рец.]: На перехресних стежках барокових перекладів	352
Козловський Сергій. [Рец.]: Перша українська військова енциклопедія: проект «Історія війн і військового мистецтва»	359
Кобиринка Галина, Рябець Людмила. [Рец.]: Наталя Хобзей і її стезя, закосичена науковими думками, рідними словами.	366